

**Toespraak in de Amsterdamse Studentenekklesia op zondag 19 oktober 2014
door Franck Ploum**

De binding van Izaäk

Voorlezing uit het boek *In den beginne*

Genesis 22

En het geschiedde na deze woorden
dat God Abraham beproefde en tot hem sprak:

Abraham.

Hij sprak:

Hier ben ik.

Hij sprak:

Neem je zoon, je enige, die jij liefhebt, Izaäk,
en ga, jĳ, naar het land Moria
en doe hem opgaan daar ten offer
op een van de bergen die ik jou zeggen zal.

Abraham stond op, vroeg in de morgen,
hij zadelde zijn ezel,
hij nam twee van zijn jongens mee
en Izaäk, zijn zoon,
hij kloofde hout voor het offer,
hij stond op
en ging naar de plaats die God hem gezegd had.
Op de derde dag hief Abraham zijn ogen op
en zag de plaats van verre.

Abraham sprak tot zijn jongens:

Jullie blijven hier met de ezel,
ik en de jongen zullen gaan tot daar,
wij zullen ons neerwerpen
en naar jullie terugkeren.

Abraham nam het hout voor het offer,
legde het op Izaäk, zijn zoon,
en nam in zijn hand het vuur en het mes -
zo gingen zij samen, die twee.

Izaäk sprak tot Abraham, zijn vader,

hij sprak:

Mijn vader.

Hij sprak:

Hier ben ik, mijn zoon.

Hij sprak:

Hier, het vuur en het hout,
maar waar is het lam voor het offer?

Abraham sprak:

God ziet het lam dat hem ten offer wordt gebracht, mijn zoon -
zo gingen zij samen, die twee.

Zij kwamen op de plaats die God hem had gezegd.

Abraham bouwde daar de offerplaats,

hij schikte het hout,

hij bond Izaäk, zijn zoon,

en legde hem op de offerplaats, boven op het hout.

Abraham strekte zijn hand

en nam het mes om zijn zoon te slachten.

Toen riep tot hem uit de hemel een bode van JHWH

en sprak:

Abraham, Abraham.

Hij sprak:

Hier ben ik.

Hij sprak:

Strek jouw hand niet uit naar de jongen,
doe hem niets,
nu weet ik dat jij groot ontzag hebt voor God:
je zoon, je enige, heb jij mij niet onthouden.

Abraham hief zijn ogen op en zag:

een ram, achter in het struikgewas, vastgeraakt met zijn horens.

Abraham ging,

greep die ram

en deed hem opgaan ten offer in plaats van zijn zoon.

Abraham riep de naam van die plaats: JHWH ziet.

Zoals vandaag nog wordt gezegd:

Op de berg van JHWH wordt gezien.

Toen riep, ten tweede male, uit de hemel een bode van JHWH
en sprak tot Abraham:

Ik zweer aan mij zelf - uitspraak van JHWH -,
omdat jij dit woord hebt gedaan, waarachtig,
en niet je zoon, je enige, onthouden,
zal ik jou zegenen, zegenen jou,
talrijk maken jouw nageslacht,
als de sterren aan de hemel,
als de zandkorrels aan het strand van de zee.
Jouw nageslacht zal de poort van zijn vijanden erven.
Gezegend alle volkeren der aarde in jouw nageslacht
omdat jij mijn stem hebt gehoord.

Abraham keerde terug naar zijn jongens,

zij stonden op

en gingen naar Bersjeva tezamen.

En Abraham bleef in Bersjeva.

En het geschiedde na deze woorden

dat aan Abraham bericht werd:

Ook Milka heeft zonen gebaar aan Nachor, je broeder:

Oets, zijn eerstgeborene, Boez, zijn broeder,

Kemuël, de vader van Aram,

Kesed en Chazo,

Pildas en Jidlaf

en Betuël.

En Betuël verwekte Rebekka.

Deze acht heeft Milka gebaar aan Nachor, de broeder van Abraham.

Ook zijn bijvrouw heeft gebaar,

zij heet Reüma:

Tebach en Gacham,

Tachas en Ma'acha.

Toespraak

1.

Er zijn verhalen in de bijbel die, meer dan andere, tot de verbeelding spreken. Verhalen die velen, ook als ze wat verder van de bijbel af staan of er van 'weggegroeid' zijn, nog kennen of zich nog vaag herinneren. Ze blijven haken omdat ze raken aan de fundamenteën van menselijk bestaan en juist daarom worden ze ook vele malen vaker verteld en voorgehouden, met ook weer als gevolg dat ze ons bijblijven. De barmhartige Samaritaan, Hof van Olijven, Jona in de vis, de Ark van Noach, en ook het verhaal dat we in de christelijke traditie zijn gaan noemen 'Het offer van Izaäk'. Een verhaal dat niet alleen ráákt aan de bestaansfundamenteën, het rammelt eraan, het shockeert de

fundamenten. Een vader die omwille van zijn god bereid is om zijn kind te doden en te offeren? Dat kan er niet in, stijgende woede en agressie maakt zich van ons meester bij de gedachte dat iemand dat zou doen. En wat voor god is dat, die dit van mensen vraagt? Ook al komt het uiteindelijk niet zover, het is toch een toonbeeld van 'de ongelooflijke slechtheid van het opperwezen', zoals Karel van het Reve het ooit noemde.

Het verhaal is bekend onder meerdere titels. In de joodse traditie spreekt men over 'de binding van Izaäk'. Het gaat om Izaäk, hij gaat iets doen. Dat betekent dat Izaäk zijn band met Abraham los moet maken om een nieuwe binding aan te gaan. Dat beiden de vader-zoonband los moeten laten wordt ook duidelijk op andere plekken in het boek Genesis. Er zijn geslachtslijsten opgenomen van de nazaten van Noach, van Terach, van Izaäk en van Jakob, maar er is geen geslachtslijst te vinden met de nazaten van Abraham.

In de christelijke traditie draagt het verhaal titels als 'Het offer van Izaäk' en 'De beproeving van Abraham'. Er wordt een koppeling gelegd tussen het offer van de eniggeboren zoon van Abraham en het offer van de eniggeboren zoon aan het kruis. Zo ver als God mensen niet laat gaan, zo ver gaat God zelf wel in het offeren van zichzelf in de zoon. Deze koppeling vindt weerklank in de brief aan de Hebreeënen, waarin beide verhalen nadrukkelijk met elkaar worden verbonden wanneer de schrijver - niet Paulus overigens - een parallel trekt tussen de wijze waarop Izaäk 'opgestaan' is uit de dood en zo verwijst naar de opstanding van Jezus. We herkennen vele parallellen: het dragen van het hout, de derde dag, het lam, 'je enige, die jij liefhebt'. Maar inmiddels weten we dat de Thora geen opmaat is tot Jezus en dat het bijbels verhaal ons niet stap voor stap naar de *enige zaligmaker* leidt. Het gaat hier om christelijke interpretatie van bestaande teksten die geschreven werden door mensen die niets wisten van ene Jezus Messias. Dat idee kunnen we dus loslaten.

2.

Dan blijft staan dat het vertrouwen van Abraham kennelijk op de proef gesteld moet worden en dat gaat gebeuren over de rug van zijn zoon, zijn enig geliefde. De vraag is echter of het verhaal van de binding van Izaäk in de Thora terecht is gekomen omwille van die vertrouwensvraag, of dat het reageert op een heersende praktijk die middels dit verhaal aan de kaak wordt gesteld. Er bestond namelijk een Fenicische cultus, die eiste dat alle eerstelingen geofferd moesten worden aan de goden. Deze cultus was diep geworteld in de cultuur en bleek zelfs door de machtigste overheersers niet uit te roeien. Tot diep in de vijfde eeuw voor onze jaartelling was het gemeengoed. Mensen vreesden dat ze geen toekomst zouden hebben als ze de eerste oogst, de eerstelingen van het vee en de eerstgeboren zoon, de eigenlijke drager van de vadersnaam, niet aan de god gaven. Er moest dus, of men wilde of niet, bij de ontwikkeling van het Thoraproject rekening gehouden worden met deze - ook onder de joden - gepraktiseerde cultus. Er moest een handreiking gedaan worden. Een nieuwe praktijk, waarbinnen het idee van de offergave gehandhaafd bleef maar ontgift werd en waarin tevens duidelijk werd dat Adonai, de God van de Thora, geen mensenoffers eist. Sterker nog: deze God heeft niet eens bemiddeling nodig van priesters, cultusplaatsen, offeraltaren, maar werkte rechtstreeks: Adonai hoort en ziet en daalt af en bevrijdt.

Zo werd het offer van de eerste oogst en de eerstelingen van het vee gehandhaafd. Ook het kindoffer bleef bestaan, want dit weghalen was ondenkbaar, maar: het kon worden afgekocht. Het boek Exodus verbiedt het kindoffer in letterlijke zin en draagt op dat alle menselijke eerste zonen dienen te worden vrijgekocht. Met dat compromis kreeg de gangbare cultus een plek in het Thoraproject en werd iedereen bij elkaar gehouden, en kwam er feitelijk een formeel einde aan de kindoffers. Formeel, want zelfs in de tijd van de Romeinse bezetting was de cultus nog steeds niet verdwenen.

Tegen deze achtergrond kan het verhaal van de binding van Izaäk gesitueerd worden. Nergens in het verhaal staat dat God Abraham vraagt Izaäk te offeren in de zin van hem te doden. Maar de sfeer van de aanwezige cultus en cultuur hangt zo om het verhaal heen dat je het erin proeft en het erin gaat lezen. Dat is knap geschreven literatuur, je

leest wat er niet staat, er wordt iets gesuggereerd dat aansluit op wat je kent uit ervaring, op wat je weet vanuit je opvoeding en cultuur, op wat je verwacht. Maar je wordt op het verkeerde been gezet en uiteindelijk, op het moment suprême, blijkt het anders te zijn en neemt het verhaal een wending: de God van de Thora eist geen mensenoffers, maar eist solidariteit en gerechtigheid jegens hen die in deze wereld geofferd worden.

3.

Maar behalve cultus en cultuur, offers en de behoefte aan nieuwe duiding heeft het verhaal nog een tweede laag: de intermenselijke dimensie. Het is die laag die wellicht de meeste afschuw wekt: hoe kan een vader zijn zoon...

*Ga, jij, uit je land,
uit waar je verwekt bent,
uit het huis van je vader
naar het land dat ik jou zal laten zien.*

En Abraham ging. Zo begon zijn levensreis en nu klinken die woorden 'ga, jij' opnieuw. Tussen deze beide opdrachten speelt het verhaal van Abraham zich af, en voltrekt zich zijn proces van bewustwording en groeiend inzicht. In de tussenliggende periode is Izaäk geboren. Voor Abraham is Izaäk de inlossing van Gods belofte. In Izaäk ziet hij zijn nageslacht veiliggesteld. Maar wat inlossing van een belofte leek, staat door deze nieuwe opdracht op losse schroeven.

Het doet denken aan het gedicht *Victorieplein* van Ischa Meijer:

*Soms loop ik 's nachts naar het Victorieplein,
Als kind heb ik daar namelijk gewoond.
Aan vaders hand zijn zoon te zijn,
Op moeders schoot te zijn beloond.*

*Om niet. Om niet is het, dat ik hier ga,
De vrieskou in mijn jas laat dringen,
Alsof de tijd zich ooit zou laten dwingen,
Terwijl ik roerloos in de deurpost sta*

*Om thuis te komen. En zo simpel is de gang
Om tot dit moeilijk inzicht te geraken:
Dat ik geen kind meer ben; dat ik verlang*

*Naar iemand die nooit kon bestaan:
Een jongetje dat alles goed zou maken -
De tijd die stilstond en hem liet begaan.*

Een kind kan nooit de belofte van ouders waarmaken. Zo moet Abraham zijn verwachtingen bijstellen. Kennelijk mag of kan hij zijn toekomstverwachting niet ophangen aan zijn eerstgeboren zoon. Hij zal hem kwijtraken, of moeten we zeggen: hij moet hem loslaten?

*Neem je zoon, je enige, die jij liefhebt, Izaäk,
en ga, jij, naar het land Moria
en doe hem opgaan daar ten offer...*

In de meeste vertalingen is er sprake van een 'brandoffer'. Dat is een weergave van het Griekse *holocaustum*. Maar het Hebreeuwse woord dat in Genesis 22 gebruikt wordt is *olá*, en dat vertaal je niet als 'holocaustum' of 'brandoffer', maar betekent letterlijk 'iets dat opgaat/opstijgt'. Het gaat dus om een 'opgangsgave'. Een gave die volledig toegewijd is aan Adonai en waar dus zelfs - zoals bij andere offers - de priesters niet van

mochten eten. Bij het brengen van een 'opgangsgave' legde je een dier in jouw plaats op het altaar en het werd geofferd als een verzoeningsoffer (lees ook Leviticus 1). Een opgangsgave en niet een vuuroffer. Met een opgangsgave stelde je je volledig ten dienste van Adonai: 'Hier ben ik'.

Abraham moet Izaäk loslaten, en Izaäk moet op zijn beurt loskomen van zijn vader, om volledig in dienst te treden bij Adonai. Er wordt in de tekst gespeeld met de begrippen 'zoon' en 'jongen'. Zijn in het begin van het verhaal de jongens degenen die meegaan, de knechten, de dragers, en is Izaäk de zoon. Aan het einde van het verhaal is Izaäk de jongen geworden. 'Sla je hand niet naar de jongen en doe hem niets' zo maant de hemelse bode Abraham. 'Een hemelse bode,' zo zei Abel Herzberg ooit, 'dat is verbeeldingskracht, dat is de stem van je geweten, dat is groeiend inzicht'.

In het verhaal over de binding van Izaäk voltrekt zich het proces waarin de binding tussen ouder en kind losgelaten moet worden en het kind volwassen wordt. Maar in dit geval niet voordat Izaäk zich gebonden heeft aan de Thora, niet voordat Izaäk zich bekend heeft tot de God van bevrijding en dat verhaal verinnerlijkt heeft en tot zijn levensopdracht heeft gemaakt. Dan kan Izaäk pas gaan, maar niet langer met zijn vader. Dan laat Abraham zijn zoon pas los en gaat alleen terug naar huis.

4.

'Ga, jij', en Abraham ging. In Abraham heeft het volk van Israël en Juda zichzelf uitgebeeld: hoe het keer op keer weg moest trekken uit onderdrukking en hoe het telkens weer uitzag naar bevrijding en nieuw begin. Abraham moest loskomen van het land van zijn vaders, het tweestromenland, door te breken met het verleden en het vertrouwde. Ook moest hij loskomen van de patronen die daarbij hoorden, zoals het idee dat kinderen de belofte van hun ouders zouden kunnen inlossen.

Ook wij zien onszelf uitgebeeld in dit verhaal, met alles wat ons bindt aan zaken die onvrij maken, met alles waaruit we maar zo moeizaam kunnen wegtrekken, uit al die dingen die van vader op zoon, van ouder op kind zijn overgedragen en via cultuur en gewoonte in onze genen zijn gaan zitten. Kinderen als eigendom van hun ouders, overdracht van vader op zoon, jij in de landbouw, je zoon ook in de landbouw, en wat een pijn en teleurstelling als je kind niet het bedrijf van je wil overnemen. Hoe kan hij dat zijn vader aandoen.

Bij die oude orde hoorde ook ooit de praktijk van de kindoffers. Wij kunnen ons dat niet voorstellen, alhoewel... Wij gruwen van offers, zeker als het om mensen, om kinderen gaat, maar ook meer en meer als het dieren aangaat. Maar waar stellen wij onszelf, onze kinderen, onze medemensen niet allemaal aan bloot? Wie betaalt de prijs van onze tweeverdienerseconomie? Hoeveel dieren offeren we voor de vleesconsumptie? Wie betaalt de prijs voor landbouwgronden waar diervoederproducten voor diezelfde vleesindustrie worden verbouwd in plaats van graan om brood en platte koeken van te bakken? Hoeveel kinderen en vrouwen offeren we om die truien van €10,- te kunnen blijven kopen? Wij hebben de offers en de slavernij niet afgeschaft, we hebben ze onzichtbaar gemaakt. Wij gruwen van offers, zolang ze ons plastisch worden voorgehouden, maar in het verborgene offeren we dag na dag meer dan ons lief is.

Al die patronen moeten doorbroken worden. De Thora wil niet dat mensen geofferd worden door heersende systemen en gebruiken. Thora beoogt bevrijding van individu, volk en wereld, omwille van een nieuwe wereld, waarin niemand nog eigendom is van iemand, waarin de enig blijvende binding die is aan het visioen van een nieuwe wereld. Want, hoever we ook van dat visioen verwijderd zijn, hoelang het ook nog zal duren voordat we het realiseren, op het moment dat we die binding loslaten, gaan er slachtoffers vallen. Dat het met ons allen zo niet zal zijn.

Meer achtergrond over de Fenicische cultus in: Ton Veerkamp, Deze wereld anders, blz. 99-145.